

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i
Linköpings stift 2007

VÅRDSNÄS KYRKA

Vårdsnäs socken
Linköpings kommun
Linköpings stift
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

VÅRDSNÄS KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift
Delrapport februari 2007

Innehåll

Inledning.....	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen.....	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport.....	4
VÅRDNÄS KYRKA.....	5
BESKRIVNING OCH HISTORIK.....	5
<i>Socknen</i>	5
<i>Kyrkomiljön</i>	6
<i>Kyrkogården</i>	6
<i>Kyrkobyggnaden</i>	6
Exteriör beskrivning.....	9
Interiör beskrivning.....	10
KULTURHISTORISK BEDÖMNING.....	12
<i>Kyrkogården</i>	12
<i>Kyrkobyggnaden</i>	12
BEFINTLIGA SKYDDSFORMER.....	13
KÄLLOR.....	14
Övriga inventeringar.....	14
Kartor.....	14
HÄNDELSELISTA.....	14
Förkortningar.....	18

Inledning

Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Anita Löfgren Ek vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

VÅRDNÄS KYRKA

Vårdnäs 1:2, Vårdnäs socken, Linköpings kommun, Kinda härad, Östergötlands län och landskap, Linköpings stift

Vårdnäs är en medeltida socken. Kyrkan uppfördes 1795-96 då den ersatte den medeltida kyrkan, men tornet från 1765 fick stå kvar. Tornet är uppfört av byggmästare Petter Frimodig och den nya kyrkan av byggmästare Casper Seurling. Kyrkan är orienterad med koret i öster och består av ett rektangulärt långhus med rundat kor med en rak murklack i öster, sakristia mitt på långhusets norra sida och torn i väster. Fasaderna är slätputsade och avfärgade i brutet vitt. Taket är täckt med enkupigt rött taktegel och tornet avslutas med en spåntäckt karnisformad tornhuv med åttkantig lanternin. Långhusets fönster är rundbågiga och symmetriskt placerade. Huvudingången är idag genom sydportalen. En hög fritrappa leder till västportalen i tornet. Interiören karaktäriseras av det ljusa kyrkorummet med putsat tunnvalv och en närmast omärkbar övergång till koret. Inredningen är till stora delar original och tillverkad bl a av Carl Fredrik Beurling.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Socknen

Vårdnäs är en medeltida socken och nämns år 1320 Wardhanes samt 1655 Wålnäs. Vårdnäs socken ligger inom ädellövskogsområdet söder om Linköping inklusive Stångådalen, där socknarna är relativt stora. Terrängen består av både skogsmark och öppen bygd. Delar av det riksintressanta eklandskapet/herrgårdslandskapet finns inom Vårdnäs socken. Sjöarna Stora och Lilla Rängen samt Järnlunden ingår i Stångåns vattensystem. Kinda kanal har en sluss vid Brokind. Inom socknen ligger samhällena Brokind och Bestorp, som delvis består av sommarvillor från tidigt 1900-tal. De uppfördes framför allt av välbeställda linköpingsbor. Brokinds herrgård är det största godset i Vårdnäs och har under lång tid ägts av släkten

Falkenberg. Närmare kyrkan ligger Västerby säteri. Säteriet hade under ca 200 år samma ägare som Kuseboholm. Bland byarna märks t ex Arnebo, Bestorp, Norra och Södra Fjälla samt Sätra. Under andra delen av 1800-talet fanns det kvarn och tegelbruk i socknen och flera sågar.

Kyrkomiljön

Kyrkan ligger på en udde i sjön Stora Rängen men avskiljs från sjön av höjder med tallskog och hagmarker. Prästgården ligger drygt 300 m nordöst om kyrkan och syns inte från kyrkan. Nordväst om prästgården ligger Stiftsgården Vårdnäs. Kyrkan ligger relativt högt och största delen av omgivande bebyggelse ligger söder om kyrkan. Norr och väster om kyrkan sluttar terrängen. Ca 400 m sydväst om kyrkan, lägre i terrängen, ligger det f d ålderdomshemmet som byggdes 1928 och har ljusa putsade fasader. Bebyggelsen söder om kyrkan består från väster av: fattigstugan byggd 1820 i två våningar och f d komministergården med ett bostadshus i två våningar byggt vid mitten av 1700-talet. Till gården hör ladugård och uthus som ligger bakom församlingshemmet från 1953. Invid församlingshemmet finns även sockenmuseet och kyrkstallet. Sockenmuseet är en enkelstuga i en våning som fungerat som arrendatorsbostad vid komministergården och flyttades till nuvarande plats 1956. Kyrkstallet används idag som förråd. Omgiven av en stor trädgård öster om kyrkan ligger lönebostället med bostadshus från början av 1920-talet. Kännetecknande för större delen av bebyggelsen är de rödfärgade fasaderna och tak täckta med röda tegelpannor.

Kyrkogården

Kyrkogården ligger till största delen väster och norr om kyrkan med en mindre del i söder. I söder finns tre pargrindar av järnsmide med rikt dekorerad utformning. De sitter i åttkantiga putsade grindstolpar. Sydöst om kyrkan står det Falkenbergiska gravkoret uppfört 1830 efter ritningar av arkitekt Carl Christoffer Gjörwell i tidig nygotik. Norr om kyrkan finns ett gravkapell från 1928. En utförlig beskrivning och historik av kyrkogården redovisas i separat rapport från utförd kyrkogårdsinventering.

Kyrkobyggnaden

Den medeltida kyrkans utseende är okänt och kyrkan torde enligt landsantikvarie Bengt Cnattingius inte ha tillkommit förrän omkring sekelskiftet 1200 eller kort därefter. Den bestod troligen av ett långhus med smalare kor. Endast ett fåtal medeltida inventarier är bevarade, däribland ett triumfkrucifix. Medeltida är även en av de gravhällar som flankerar ingången till sakristian. Inom en sköld återges en ristning av ett svin. Texten anspelar på Jon Swartepräst, d 1426, som var kyrkoherde i Vårdnäs. Han var dominikanbroder, kanik vid domkyrkan i Linköping och innehavare av S:ta Catharinas prebende. Kyrkan hade en senmedeltida altaruppsättning som skänktes till Statens historiska museum i Stockholm 1847. Den är försedd med staden Antwerpens stämpel och är utförd i Cornelis Engelbrechtsz' ateljé i början av 1500-talet. Nu återstår sex pannåer med framställningar ur passionshistorien. Vid en restaurering 1922-1923 gjordes en arkeologisk undersökning. Man fann då rester av den medeltida kyrkan i form av grundmurar. Man hittade även en tvärmur mellan gamla kyrkans kor och långhus. Enligt Bengt Cnattingius utgjorde den av allt att döma den äldre kyrkans östvägg före tillbyggnaden år 1739. (När det gäller tillbyggnaden och oklarheter kring denna, se nedan). Andra fynd var tjärade stockar med spår av spånklädsel, troligen från den gamla klockstapeln. Det uppgavs även att man hittat rester av en ännu äldre kyrka med något annan orientering. Under golvet i koret hittades ett bräde som enligt Cnattingius kan vara ett krucifixstöd från 1390.

Enligt protokoll och räkenskaper från 1600- och 1700-talen bestod kyrkan av långhus och fyrkantigt kor. 1638 hade den en läktare på ena långsidan och 1705 omtalas även en kvinnofolksläktare. Då uppfördes en läktare på norra sidan till kvinnorna som enligt sockenstämmoprotokollet hade det mycket trångt nere i kyrkan. I slutet av 1600-talet fanns de gamla munkstolarna i koret och korskranket som eventuellt var förbundet med en krucifixbjälke. Kyrkklockorna hängde i en stapel öster om kyrkan. En dopfont av mässing skänktes troligen till kyrkan 1662 av assessor Nils Nilsson Natt och Dag till Brokind. Dopfonten är signerad Anders Binning, verksam vid Norrköpings mässingsbruk. På 1600-talet togs sammanlagt fyra fönster upp på kyrkans västra gavel, två över läktaren och två under läktaren. Åren 1738-1739 byggdes kyrkan enligt flera källor till åt väster, enligt Bengt Cnatingius åt öster, och 1746 målades interiören. En del av de dekorerade brädorna sitter nu spridda i underlagstaket på vinden. Vid den tidigare nämnda renoveringen på 1920-talet hittade man en del målningar på långhusets västvägg, men de målades över igen. Vid mitten av 1700-talet behövde klockstapeln öster om kyrkan ersättas med en ny. Enligt en kunglig förordning från 1759 var det dock förbjudet att bygga staplar att hänga klockorna i. De skulle i stället hängas i inte alltför höga och spetsiga stentorn. Så blev fallet i Vårdnäs och år 1765 stod det nya tornet färdigt vid kyrkans västgavel. Tornet var byggt av byggmästaren Petter Frimodig, som var känd bl a för sina tornbyggen, och förebild var Vreta klostrets kyrktorn. Ursprungligen lär lanterninen ha varit rödmålad med gula luckor. Det finns en uppgift att hela tornet utom luckorna skulle målas rött. Det var inte helt klart från början var tornet skulle byggas. En del församlingsbor ville ha det fristående, som klockstapeln. Det bestämdes dock att tornet skulle byggas i anslutning till kyrkan. Boden för kronotondet och sockenmagasinet revs och dessa funktioner flyttades istället in i det nya tornet. I en av tornkamrarna är väggen brädfordrad nertill och kan mycket väl ha fungerat som magasin.

På en sockenstämma 1794 beslutade församlingen att bygga en ny kyrka invid 1765 års torn. Flertalet önskade en tillbyggnad av den gamla kyrkan men övertalades av biskopen att välja nybyggnadsalternativet. Byggmästare Casper Seurling fick uppdraget att uppföra den nya kyrkan. Den uppfördes också efter hans ritningar men större än som ursprungligen var tänkt. Enligt inventering av kyrkan 1829 lades grunden till den nya kyrkan omkring den gamla kyrkan på nio dagar år 1795. Året därefter revs den gamla kyrkan och fördes bort och den nya byggdes och inreddes till stor del. "Sacristugan" grundlades och förfärdigades under samma tid och "samma styrelse som kyrkan". Mur- och listtegel, stångjärn, grå och vit kalksten m m skänktes av ägarna till Brokind. All spik upp till 5 tum köptes från Boxholm. Kyrkans inredning påbörjades 1796 och fullkomnades och målades 1797. Taklisten, altaret, "disken", läktaren och bänkarna försågs med förgyllning. Interiören målades av en av tidens mest anlitade hantverkare vid de östgötska kyrkobyggena, fabriker Carl Fredrik Beurling från Norrköping. Färgsättningen skulle bli pärlfärg med lite svart. Beurling gjorde även predikstolen som skänktes av Enkefru RiksRådinnan Högvälborna Grefvinnan Hedvig Eleonora Falkenberg på Brokind. Predikstolen skulle ha placerats invid sakristieingången, men det blev troligen aldrig så. Även nummertavlorna tillverkades av Beurling. Beurling (1755-1837) var verksam i Norrköping och har tillverkat ett 10-tal predikstolar i länet. Han anlätades, som här i Vårdnäs, även till andra inredningsarbeten i kyrkorna. Altartavlan som har motivet "Kristi förklaring" målades 1803 av Pehr Hörberg. Målaren, tecknaren, grafikern och skulptören Per Hörberg (1746-1816) var sin tids mest anlitade kyrkomålare. Han har målat 87 altartavlor varav 57 i Östergötland. Eventuellt har Hörberg också ritat den klassicistiska omramningen. Innan altartavlan kom på plats fanns ett stort mittfönster i koret med en nisch på var sida. Altarskåpet från den gamla kyrkan var placerat framför mittfönstret.

Axel Lindegrens uppmättningsritning av kyrkan från 1910 visar kyrkans dåvarande utseende. Fönstren var indelade i fyra delar och var mer småspröjsade än idag. Några fönsterbågar med blyspröjs finns bevarade i en tornkammare. På ritningen syns även att det inte fanns några sidospelare till orgelläktaren, utan enbart pelare flankerande mittgången. Trapporna till orgelläktaren går från vapenhuset, d v s dagens torntrappor. Bänkarna ansluter till långhusets västvägg. Kvarteren är smalare invid de båda kaminerna väster om kyrkans mittaxel. På en annan uppmättningsritning från 1910 är även två gravstenar markerade: en ligger i mittgången innan koret (finns kvar) och en ligger i sakristian innanför dörren till långhuset. Av ritningen framgår även att korbänkarna hade en bänkdörr och att formen följde den svängda korväggen.

År 1922-23 gjordes en renovering och delvis ombyggnad under ledning av arkitekt Axel Lindegren. Långhusets västparti omgestaltades med ett vindfång till dörren och nya inbyggda läktartrappor i norr och söder. Även den södra portalen fick ett vindfång. Tanken var att de slutna bänkkvarteren skulle ersättas med öppna bänkar men förslaget godkändes inte, utan de gamla bänkarna behölls men sidogångarna breddades och en bakre gång togs upp. Herrskapsbänkarna i koret togs bort och en bröstpanel utmed korväggen tillkom istället. Långhuset och koret fick nya fönster med karmar och dubbla bågar av trä med träspröjs och med något större rutindelning än tidigare fönster. Kalkstensgolvet i vapenhuset byttes ut mot ett trägolv och även sakristian fick nytt trägolv. Ett nytt orgelverk byggdes av Olof Hammarberg i Göteborg. Under koret byggdes en värmekammare och anläggningen gjordes av Ebbes bruk. Delar av anläggningen finns kvar på plats. I en beskrivning inför ommålning 1961 gjordes en beskrivning av färgsättningen vid 1923 års renovering: det nämns att renoveringen 1923 i stort sett följt det gamla färgschemat, men utan känsla för de gamla valörerna. Det s k pärlgråa förvandlades till en ljusgrå färg med blåaktig anstrykning, som skiljer sig starkt från den varma gråa färg som ännu kan ses på bevarade gamla bänkluckor. De svarta markeringarna är ramsvarta istället för den äldre laserande behandlingen där träet lyser igenom det svarta. Bänkkvarterens inre var före 1923 omålat och måste ha gett en varm lyster genom träfärgen åt hela interiören.

Efter 1920-talets renovering skedde inga större förändringar under resten av 1900-talet. Däremot gjordes en del tekniska installationer när det gällde bl a värme och el. Under ledning av arkitekt Kurt von Schmalensee målades interiören om 1961 och samtidigt fick korfönstrens innerbågar antikglas.

År 2000 gjordes en utvändig renovering och två år efteråt renoverades kyrkan invändigt. Det invändiga arbetet bestod i första hand av en ommålning. Den tidigare färgsättningen behölls till största delen, men bänkinredningen gavs en ny brunröd färg. Korgolvet byggdes ut mot väster och i samband med detta togs två bänkrader bort på var sida. I vapenhuset byggdes ett vindfång till västportalen och fönstren fick innerbågar. På detta sätt fick man en isolering av vapenhuset som inreddes till väntrum. I samband med renoveringen fick skolbarn göra modeller av kyrkorummet och hur de skulle vilja färgsätta det. Modellerna finns bevarade i anslutning till orgelläktaren. År 2005 byggdes första våningens tornkammare om till samlingsrum. Detta innebar bl a att den övre delen av södra torntrappan togs bort.

Exteriör beskrivning

Kyrkan är orienterad i väst/östlig riktning med koret i öster. Den har ett rektangulärt långhus med rundat kor med en rak murklack i öster, sakristia mitt på långhusets norra sida och torn i väster. Kyrkan är byggd i gråsten, eventuellt med inslag av kalksten och en del tegel i västgaveln. Den västra gaveln hör till den medeltida kyrkans tillbyggnad åt väster i slutet av 1730-talet. Sockeln utgörs av brett fogad gråsten. I öster finns två gluggar ner till den gamla värmekammaren samt en trappa täckt med källardörrar. Sakristians sockel är putsad och har varit gråmålad. Kyrkans fasader är slätputsade och avfärgade i brutet vitt. Fasaden avslutas upptill med en enkel list och en profilerad taklist. Svartmålade ankarslutur i tornet. Långhuset och koret har ett gemensamt sadeltak som är valmat över koret. I långhusets östligaste del finns en tegelskorsten med huv av koppar. Taket är täckt med enkupiga röda tegelpannor liksom sakristians sadeltak. Långhuset har fyra fönsteraxlar på var sida. Rundbågiga fönster indelade i sex delar med vitmålade karmar och träspröjs. På var långsida är två fönster öppningsbara. Över sakristian och sydportalen finns ett lunettfönster som motsvarar övriga fönsters övre del. På västra gaveln, i läktarhöjd, sitter två runda fönster med träspröjs i diagonalmönster. I koret finns två likadana fönster som långhusets fönster och längst i öster ett lunettfönster lika de övriga. Solbänkar troligen av svartmålad plåt. På sakristians norra sida finns det två stickbågiga fönster, som liksom långhusfönstren inte är original. Tornet har en karnisformad spåntäckt huv med åttakantig lanternin och fyra urtavlor. Lanterninen är vitmålad med svarta luckor och illusionsmålad vit balustrad. Även lanternintaket är spåntäckt. Tornets öppningar är till största delen stickbågiga. Det är två ljudöppningar på var sida med parluckor med svartmålad stående panel. I tornet finns det ytterligare fyra träluckor varav en del troligen är original. På tornets norra sida, närmast långhuset finns det tre smala muröppningar som delvis är igensatta med tegelpannor mm. Till västingången leder en fritrappa av granit. Stickbågig avtrappad portal med svartmålade dubbeldörrar med profilerad panel i fiskbensmönster. Över portalen finns en inskriptionstavla av röd kalksten med förgylld skrift: THENNA. WÅRDNÄS. KYRKIO. ÄR. EN. BLAND. DE. ÄLDSTA. J. ÖSTERGIÖTHLAND TILLBYGD. ÅR. 1739. OCH. TORNET. MED. KYRKIAN. OCH. HELA. FÖRSAMLINGENS. GEMENSAMMA. KOSTNAD. UPPBYGDT. ÅR. 1765. TIENER. HERRANOM. MED. FRÖGD. 6. ÅR. IN. J. HANS. PORTAR. MED. TACKANDE. UTI. HANS. GÅRDAR. MED. LOFWANDE. Därpå följer en hänvisning som vid inventeringen var snötäckt. Över tavlan sitter ett runt fönster med stjärnformad spröjsindelning. Sydportalen är idag huvudingång och markeras av ett rusticerat mittparti med dörr och lunettfönster. Själva portalen har en nyklassicistisk omfattning. Raksluten pardörr

från 1920-talet i brunmålat trä med enkla speglar. Över dörren är en liggande rektangulär nisch.

Interiör beskrivning

Långhuset är rektangulärt med golv av relativt smala slipade och oljade brädor, lika i bänkkvarter och gångar. I mittgången, framför koret, ligger en gravhäll i golvet. Den är täckt

av en masonitskiva och ligger under gångmattan. Nyttillverkad golvlister av trä döljer

kabeldragningar. Putsade väggar, avfärgade i brutet vitt. Putsat tunnvalv, vitmålat. Trätaklist målad i mörkt grått med två förgyllda vulster. En enklare list i samma färgsättning markerar övergången mellan tunnvalvet och västväggen. Fyra fönsteraxlar med rundbågiga fönsteröppningar. Innerbågar av trä målade i mörkt grått.

Spröjsindelning lika som ytterbågen. Över sakristiedörren liksom över sydportalen finns ett

lunettfönster som motsvarar övriga fönsters överdel. På västväggen är det två runda fönster över orgelläktaren. Innerbågar med samma diagonala spröjsning som ytterbågen. Sydportalen är en korgbågig öppning med raka dubbeldörrar med spegelindelning. 1920-talets vindfång innanför sydportalen har en 20-talsklassicistisk utformning med kannelerade lisener.

Vindfånget kröns av urnor och en gavelfronton. Svängdörrar med små spröjsade glas.

Vindfånget i väster har ett likartat men enklare utseende utan lisener och urnor. Mittemot sydportalen är dörren till sakristian. I en grund korgbågig nisch sitter den något mindre dörren. Det är en gråmålad trädörr med tre speglar och järnskodda kanter. Troligen en originaldörr. Dörren flankeras av två gravhällar. Slutna bänkinredning i fyra kvarter.

Bänkarna är laserade i rödbrunt. Bänkluckorna är gråmålade med en ljusare grå spegel omgiven av svartgrå marmorering och en förgylld list. Orgelläktaren bärs upp av tre par grå pelare utmed mittgången. De har förgylld kannelering. Under läktarens bakre del står två enklare gråmålade pelare. Läktartrappor i norr och söder samt två höga smala inbyggnader i hörnen för förråd. Trapporna och inbyggnaderna har samma typ av panel som altarringens skrank. En gravhäll sitter i väggen vid var trappa. Under läktaren står bl a mixerbord. Den raka läktarbarriären har en slät front målad i svart/mörkt grått med ljusgrå svarvade balusterdockor. Insidan består av enkla liggande plankor. Läktargolvet är till största delen täckt med en röd filtmatta, i övrigt smala oljade brädor. Kryssformad balustrad till läktartrapporna. På södra sidan finns det fyra öppna bänkrader med bänkskärm längst bak. På norra sidan är det enbart en bänkskärm och i övrigt gradängar. Orgelns fasad är eventuellt från 1839. Fasaden är målad i ljust grått med förgylld dekor och svartmålade detaljer.

Orgelfasaden kröns av urnor, lyror och en stråltrianangel. Orgelverket lämnar mycket luft bakom fasaden.

Predikstolen hänger på nordväggen. Efter utvidgning av korggolvet mot väster ser den nu ut att höra till koret. Det är en tresidig korg med konvex framsida och motsvarande baldakin.

Sidorna är fältindelade. Grundfärgen är ljust grå och dekoren är delvis förgylld och delvis målad i svart, bl a med förgyllda vinrankor på svart botten. Baldakinen kröns av klot med

krona och kors. På predikstolens bakstycke finns en strålsol. Predikstolstrappan går inne i väggen. Predikstolen är tillverkad av Carl Fredrik Beurling från Norrköping.

Koret ligger tre trappsteg högre än långhuset. Golv och väggbehandling är lika långhuset. Korgolvet är utbyggt mot väster, mer på den södra sidan där kororgeln står. Taket är ett putsat hjälmvalv målat i samma färg som långhusets tunnvalv och med samma typ av taklist. Mellan kor och långhus finns en tidstypisk triumfbåge som knappt skiljer kor och långhus åt. En bröstpanel följer korets rundning upp till knapp fönsterhöjd. Panelen gjordes i samband med att de tidigare korbänkarna togs bort i början av 1920-talet och fick en panel lika altarringens skrank. De två korfönstren är lika långhusets fönster men innerbågarna är försedda med antikglas. Den ovala altarringen har ett slutet skrank med tvärställda ribbor, allt målat i ljus grått med mörkare överliggare och sockel samt ett par tunna förgyllda lister. Den ansluter till altaruppsatsen. Golvet innanför altarringen är förhöjt. Altaret är troligen original, med ny träskiva. I övrigt är det av trä och målat med stänkmålning i olika grå toner samt med ett mörkt smalt band på nedre delen. Altarprydnaden utgörs av ett glaskors formgivet av Paul Kedelv vid Reijmyre glasbruk 1962. Altartavlan föreställer Kristi förklaring och är målad av Pehr Hörberg. Altartavlan omges av en uppsats med tre pilastrar som är placerade i perspektiv. De har joniska kapitäl och bär upp ett entablement med trekantsgavel och en stråltriangel. Pilastrarna har förgylld kannelyr. Altaruppsatsen vilar på en marmoreringsmålade sockel av stående brädor. I koret står en rikt dekorerad åttkantig dopfunt från 1662 av mässing med lock. Den tillverkades av Anders Binning vid Norrköpings mässingsbruk och skänktes av Nils Nilsson Natt och Dag på Brokind. Två ovala nummertavlor krönta av en urna och med rosengirlanger flankerar altaruppsatsen. De är tillverkade av Carl Fredrik Beurling. Under den ena finns en platta med texten "BRITA C, ANDERSDOTER uti SKRUKULLA 1797" och under den andra står det "IONAS, PEHRS,SON uti SKRUKULLA 1797"

Under koret finns ett gjutet rum, den tidigare värmekammaren, med delar av det gamla värmesystemet bevarat. I södra delen är ett separat rum som troligen varit bränsleförråd.

Sakristian ligger mitt på kyrkans norra långsida. Taket består av gråmålade plankor, väggarna är putsade och avfärgade i vitt och golvet är ett sentida slipat och oljat brädgolv. Dörren till kyrkorummet har en insida av enkla brädor och ett stort antal tvärgående järnband, allt gråmålat. Dörrens kanter är järnskodda. I väggen väster om dörren finns en fyrkantig nisch

med en gråmålad lucka av liggande pärlspontad panel. Luckan går inte att öppna. I norr finns två stickbågiga fönster med innerbågar med samma spröjsindelning som ytterbågarna. Till fönstren hör svartmålade ålderdomliga träluckor med grova tvärsålar. Luckorna är släta på insidan och med järnbeslagna speglar på utsidan. På östra väggen finns en kakelugnsnisch omgiven av två höga skåp. I nischen står en kamin som inte är inkopplad.

Vapenhuset finns i tornets bottenvåning och är nu inrett till ”väntrum”. Golvet består av slipade och oljade relativt smala brädor. Väggarna är putsade och vitmålade. Torntrappa och elcentral i söder och RWC och städförråd i norr är senare inbyggda med en smal panel. Taket är ett äldre gråmålat planktak. I norr och söder en stickbågig fönsteröppning med spetsbågig vitmålad innerbåge med samma spröjsindelning som ytterbågen. I väster finns det ett vindfång från 2002 med samma panel som övriga inbyggnader. Innerdörren är en pardörr med speglar. Dörren har tidigare suttit i vapenhusets öppning mot kyrkorummet. Stickbågiga dubbeldörrar i västportalen med slät insida. Snickerierna i vapenhuset är målade i gråblått. I vapenhuset finns en sittgrupp, barnmöbler och dessutom flera mycket ålderdomliga gravvårdar i järnsmide.

Tornet

Vapenhuset är inrymt i tornets bottenvåning. På nästa våning är tornkammaren omgjord till samlingsrum med det äldre plankgolvet och de putsade väggarna bevarade. Taket är isolerat med ny panel mellan bjälkarna och det runda fönstret har fått innanfönster. Den södra trappan är avtagen över detta plan och till norra trappan leder nu en dörr. På våningsplanet finns även ett rum för orgelfläkten. Nästa tornkammare är avskild med en vägg och här förvaras ett gammalt urverk, äldre fönster och dörrar mm. Väggnas nedre del är klädd med panel och utrymmet kan ha använts som magasin. I östra väggen finns en mindre igenmurad öppning mot långhuset med solbänk av kalksten. (Ett fönster i kyrkans västgavel innan tornet byggdes?) Även på nästa våning finns en igenmurad öppning mot långhuset. Den är dock större. I klockvåningen hänger storklockan och lillklockan. På vinden kan man se målade takbrädor på enstaka platser i underlagstaket. En bräda har målade bokstäver och några andra har en mycket enkel dekor i svart och rött.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Vårdnäs kyrka med kyrkogård, fattigstuga, ålderdomshem, komministerboställe, löneboställe och kyrkstall är ett välbevarat sockencentrum.

Kyrkogården

En kulturhistorisk bedömning av kyrkogården redovisas i separat rapport efter avslutad kyrkogårdsinventering.

Kyrkobyggnaden

Vårdnäs kyrka uppförd 1795-96 med torn från 1764-65 utgör ett mycket välbevarat exempel på de nyklassicistiska kyrkor som uppfördes under slutet av 1700-talet och tidigt 1800-tal. I exteriören kännetecknas de bl a av de symmetriskt placerade rundbågiga fönstren och något flackare takfall än på kyrkorna från decennierna närmast före. Kyrkan uppfördes av byggmästare Casper Seurling, som var den ledande kyrkobyggaren i Östergötland vid den här tiden. Tornet, som ju också är äldre, har ett något ålderdomligare utseende med den karnisformade tornhuvten. Tornavslutningen är mycket tidstypisk och förekommer på många östgötska kyrkor. Flera av dessa torn tillskrivs Petter Frimodig, som också utförde tornet till Vårdnäs kyrka. I Östergötland byggdes många medeltida kyrkor om eller ersattes av helt nya kyrkor framför allt under perioden 1760-1860. Några anledningar var det ökande befolkningsantalet, nya stilideal och nya liturgiska bruk.

Även kyrkorummet är mycket välbevarat och visar det nyklassicistiska stilidealet med ett stort ljust kyrkorum utan större avskiljning mellan långhus och kor och ett högt putsat tunnvalv. Originalinredningen är huvudsakligen bevarad, inklusive altaret och troligen även altarringen. Altaret har kvar den ursprungliga bemålningen, vilket är mycket ovanligt. Predikstol och nummertavlor är utförda av Carl Fredrik Beurling, altartavlan och troligen även altaruppsättningen är av Pehr Hörberg. De båda var ofta anlitade i samband med inredning av de nya kyrkorummen. I kyrkan finns endast ett fåtal inventarier bevarade från den gamla kyrkan, däribland ett medeltida krucifix, gravhällar, varav en är medeltida, och en dopfont i mässing från 1600-talet. Det är mycket ovanligt med en så välbevarad medeltida gravhäll. De medeltida gravhällarna har en relativt grund relief om man jämför med stormaktstidens gravhällar. Gravhällerna har ett mycket högt kulturhistoriskt, kyrkohistoriskt och regionalt värde.

I kyrkorummet finns inslag från 1920-talets restaurering, såsom dörrar till vindfången i s k 20-talsklassicism och de nya läktartrapporna.

De bevarade delarna av det gamla värmesystemet har ett teknikhistoriskt intresse.

Sammanfattning

- Vårdnäs kyrka utgör ett mycket välbevarat exempel på en nyklassicistisk kyrka från tiden runt 1800 med de rundbågiga fönstren, markerade sydportal och relativt flacka takfall. Den är uppförd efter ritningar av Casper Seurling, som även var byggmästare.
- Tornet från 1765 har en tidstypisk utformning och avslutas med en spåntäckt huv och flersidig lanternin. Tornet uppfördes av Petter Frimodig med tornet i Vreta kloster som förebild och har även ett stort regionalt värde.
- Kyrkorummet är en välbevarad och god representant för nyklassicismens kyrkorum med putsat tunnvalv, ljusa väggar och i stor sett ingen avskiljning mellan långhus och kor. Dessutom är större delen av inredningen original och utförd av några av tidens ledande hantverkare och konstnärer i Östergötland. Det är ovanligt att altarets äldre bemålning är bevarad. De runda fönstren på västläktaren förekommer på en del kyrkor från mitten av 1700-talet och några decennier framåt.
- Renoveringen/ombyggnaden på 1920-talet med Axel Lindegren som arkitekt representeras av vindfången och de nya läktartrapporna. De är goda exempel på sin tids utformning av det klassicistiska arvet.
- De fåtaliga inventarierna från den medeltida kyrkan visar på den långa kontinuiteten bakåt.
- Det är mycket ovanligt med en så välbevarad medeltida gravhäll och den har ett mycket högt kulturhistoriskt, kyrkohistoriskt och regionalt värde.

BEFINTLIGA SKYDDSFORMER

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Lagen om kulturminnen 4 kap.

Vårdnäs kyrkomiljö, K54, är utvärderad som kulturhistorisk värdefull miljö i kulturminnesprogrammet för Östergötland, utgivet av länsstyrelsen i Östergötlands län 1983.

KÄLLOR

Aineström, Paul, Vårdnäs socken, bygdeskildring, Linköping 1979.
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet
Bebyggelseregistret - kulturhistorisk bebyggelseinformation, Riksantikvarieämbetet;
www.bebyggelseregistret.raa.se
Manuskript till Kyrkobyggnader 1760-1860, del 5, Östergötland. Sveriges Kyrkor.
Riksantikvarieämbetet.
Ridderstad, Anton, Historiskt, Geografiskt och Statistiskt lexikon öfver Östergötland, M-Ö,
Norrköping 1877.
Signums svenska konsthistoria. Karl Johanstidens konst. Lund 1999.
Sveriges Bebyggelse, Östergötlands län, del VII, Uddevalla 1951
Östergötland, landskapets kyrkor. Red. Ingrid Sjöström och Marian Ullén.
Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria.
Riksantikvarieämbetet 2004.
Östergötlands läns kalender 1872.
Östergötlands läns museums arkiv

Övriga inventeringar

Sedan 2002 pågående inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Östergötlands län,
utförs av Östergötlands läns museum.
Bogårdsmurar i Linköpings stift, Östergötlands län, Grenberger Byggnadsrestaureringskontor
2004.
Prästgårdsinventeringen i Östergötlands län, utförd av Östergötlands läns museum 1978.
Skolinventeringen i Östergötlands län, utförd av Östergötlands läns museum 1978.

Kartor

Häradsekonomisk karta 1868-1877, Vårdnäs
Ekonomisk karta, 1947 och 1982, blad 8F 1i Vårdnäs

*Sammanställt av Östergötlands läns museum i februari 2007. Den kulturhistoriska
bedömningen har utförts i samverkan med Länsstyrelsen i Östergötland.*

HÄNDELSELISTA

Förteckningen gör inga anspråk på att vara komplett. Den bygger enbart på nedan redovisade
källor och kan i framtiden komma att revideras.

- Omkr 1200 Nybyggnad – Kyrkan i sin helhet. Okänt utseende. Kyrkan nämns tidigast i ett
gåvobrev från 1320. (BC)
- 1500-1550 Specifika inventarier – altarskåp. Altarskåp tillverkat i Antwerpen. Dörrarna,
som är bemålade på båda sidor, finns på Statens Historiska Museum. De hade
skänkts till ”Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademien” 1847. (PA)

- 1638 Ändring – ombyggnad, interiör. Biskopen befallde att läktaren skulle byggas om och att bräderna skulle tas bort och i ? igen byggas med stänger och poster. ”Der uppe skola byggias 3 bänckar den ene öfver den andra.” (ATA)
- 1640 Fast inredning – orgel. Ett inventarium upptar ett ”possitijff eller årgenwärk mädh 4 stämbor”. (PA)
- 1641 Ändring – ombyggnad, fönster. Två fönster på västra gaveln över läktaren höggs upp på biskopens befallning och bekostades av Nils Päderson på Broo. (PA)
- 1662 Specifika inventarier – dopfunt. Mässingsdopfunt med åttkantig fot och cuppa. Skänkt av Nils Nilsson Natt och Dag, Brokind. Tillverkad av Anders Binning. (PA)
- 1699 Ändring – ombyggnad, fönster. Sockenstämman beslutade att ta upp två fönster under läktaren. (PA)
- 1704 Fast inredning – predikstol. (ATA)
- 1705 Fast inredning – läktare. Ny läktare på norra sidan till ”qwinfolken”. (PA)
- 1713 Specifika inventarier – kyrkklocka. Lillklocka gjuten i Norrköping av Elias Arenhart. Enligt Paul Aineström var det en äldre klocka som göts om. (ATA, PA)
- 1730-1732 Fast inredning – orgel. Ny orgel byggd av I N Cahman. (BC, ATA)
- 1738-1739 Ändring – ombyggnad. Kyrkans längd ökades med 12 alnar åt väster. (PA)
Enligt kyrkobeskrivningen gjordes utbyggnaden åt öster. (BC)
- 1746 Arkitekturbunden utsmyckning – måleri, interiör. Kyrkan pryddes med enkla målningar. (PA)
- 1764-1765 Nybyggnad – Torn. Petter Frimodig.
- 1774 Specifika inventarier – kyrkklocka. Storklocka omgjuten i Norrköping av Elias Anell. (ATA)
- 1796 Rivning. Sedan grunden till den nya kyrkan lagts omkring gamla kyrkan revs den gamla kyrkan. (ATA)
- 1795-1796 Nybyggnad. Långhus och sakristia.** Byggmästare Casper Seurling, troligen efter hans egna ritningar. Invändig målning av fabrikör Carl Fredrik Beurling, Norrköping. (BC, SvK)
- 1797 Fast inredning – predikstol. Predikstolen skänktes till kyrkan av greve Hindrich Falkenberg, Brokind. (PA) (se nedan)
- 1798 Fast inredning – predikstol. Predikstol av Carl Fredrik Beurling, Norrköping, skänkt av grevinnan Eleonora Falkenberg på Brokind. (ATA) (se ovan)

- 1803 Specifika inventarier – altartavla. Kristi förklaring, målad av Pehr Hörberg. (ATA, BC)
- 1800-1810 Fast inredning – altaruppsats enligt Pehr Hörbergs skiss. (SvK)
- 1807 Specifika inventarier – tornur. Skänkt och fullbordat av kyrkovaktaren och soldaten Eric Trossman. (ATA, BC)
- 1839 Fast inredning – orgel. Byggd av organisten i församlingen Carl Nordqvist. Enligt annan uppgift utökade han Cahmans orgel med några stämmor. (ATA, BC)
- 1854 Teknisk installation – värme. Kakelugn sattes in i sakristian. (PA)
- 1860-1869 Ändring – ombyggnad, tak. Eventuellt ersattes spåntaket på kyrkan med rött tegel, synligt på avbildning från 1870-talet. (SvK)
- 1888 Teknisk installation – värme. Två ugnar placerades vid vardera långväggens västra del. (PA)
- 1912 Tekniska installation – värme. Ritningar till eldningsrum under koret med nedgång från öster. (ATA)
- 1922 Vård/underhåll – exteriör. Kyrkan avfärgas med vit kalk. Torntaket belades med mörk ekspån och tegeltaket lades om. Arkitekt Axel Lindegren. (ATA)
- 1922-1923 Ändring – ombyggnad, interiör. Ommålning. Ny triumfbåge. Trägolvet i vapenhuset istället för kalksten och cement. Nytt trägolv i sakristian. Nya dubbla fönster med karmar och dubbla bågar av trä, den yttre bågen med träspröjsar och med något större rutor än befintligt glas. Västra gavelväggen blottades och målningar från 1700-talet kom fram men övermålades på nytt. Nya läktartrappor, vindfång på södra sidan med ny ytterport och vindfång i långhuset i väster. Breddade sidogångar och en bakre gång. Nya läktarbänkar. Flera läktarpelare. Ommålning av interiören. Arkitekt Axel Lindegren. Delar av arbetet grundade sig på ritningar från 1912. (ATA, PA, SvK)
- 1922-1923 Fast inredning – orgel, orgelverk. Olof Hammarberg, Göteborg. Fasad enligt uppgift från 1839. (ATA, BC)
- 1922-1923 Teknisk installation – värme. Värmekammare under koret. Anläggningen gjordes av Ebbes bruk. (ATA)
- 1922-1923 Arkeologisk undersökning. Rester av grundmurarna till en äldre kyrka påträffades under nuvarande golvet. Eventuellt rester av en ännu äldre kyrka. Golvet i koret visade sig vila på tjärade stockar med spår av täljspån, eventuellt från gamla klockstapeln. Gravvar från tiden före 1795 påträffades under korgolvet. (BC, PA)
- 1922-1923 Fast inredning – bänkinredning. Fem herrskapsbänkar i koret för ägarna till socknens herrgårdar togs bort. Istället tillkom en bröstpanel, som finns kvar. (BC, SvK)
- 1929 Specifika inventarier – kyrkklocka. Nersmältning av lillklockan från 1713. (ATA)

- 1929 Specifika inventarier – kyrkklocka. Ny klocka (troligen ej omgjutning av klockan från 1713) från firman M.&O. Ohlsson, Ystad. (ATA)
- 1936 Teknisk installation – el. Förslag till elektrisk kraft- och belysningsinstallation. Installatör G. Törnquist, Linköping (ATA)
- 1948 Fast inredning – altare. Nytt dopaltare vid södra sidan av koret. (SvK)
- 1961 Vård/underhåll – interiör. Målning. Arkitekt Kurt von Schmalensee. (ATA)
- 1961 Teknisk installation – värme. Ny värmeanläggning med oljeeldad fläktdriven varmluftspanna att sättas in i befintligt kalorifärsystem. Svenska Fläktfabriken, Norrköping. (ATA)
- 1961 Ändring – ombyggnad, fönster. Antikglas i korffönstren. (SvK)
- 1962 Fast inredning – orgel, orgelverk. Nybyggnad. Richard Jacoby, Stockholm. (ATA)
- 1962 Fast inredning – orgel, orgelfasad. I befintlig fasad byttes träattrapperna ut mot ljudande pipor. Richard Jacoby, Stockholm. (ATA)
- 1967 Specifika inventarier – tornur. Nytt tornur. (SvK)
- 1980 Fast inredning – altare. Dopaltaret från 1948 togs bort. (SvK)
- 1983 Ändring – tilläggsisolering. Värmeisolering av valvet med mineralullsmattor och vindpapp. (SvK)
- 1984 Teknisk installation – värme. Elvärme. (SvK)
- 1986 Ändring - interiör. Skyddsräcke på orgelläktaren. (ÖLM)
- 1997 Ändring – tillgänglighetsanpassning. Tillsånd till mindre RWC, i nordöstra delen av vapenhuset. Troligen Ekerå byggkonsult AB, Rimforsa. (SvK, ÖLM)
- 1997 Fast inredning – bänkinredning. Tillstånd till borttagning av tre bänkrader under läktaren. (SvK)
- 2000 Vård/underhåll – exteriör. Befintlig KC-färg avlägsnades från fasaderna. Lagningar med kalkbruk. Avfärgning med kalkfärg, vitt brutet med guldocker. Fönstren målades vita, som närmast föregående målning. Tornets övre takfall täcktes om med nya spån och det nedre takfallet tjärades om. Hängrännor och stuprör i galvaniserad plåt monterades på tornet. (ÖLM)
- 2002 Ändring – restaurering, interiör. Ommålning med svagt bruten vit emulsionsfärg. Bänkinredningen målades om i en annan kulör med engelskt rött och bränd terra. Korgolvet byggdes ut mot väster, slipades och oljades. Golvsockel för att dölja kabeldragningar. AB Lars Samuelsson Byggnadsfirma, Torpa. (ÖLM)
- 2002 Fast inredning – bänkinredning. Två bänkrader på var sida togs bort i öster i samband med utvidgning av koret. (ÖLM)

- 2002 Ändring – ombyggnad, interiör. Vindfång innanför entrédörren i vapenhuset. Innanfönster i vapenhuset. Vapenhuset kan nu användas som ”väntrum”. (ÖLM)
- 2005 Ändring – ombyggnad, interiör. Tornkammaren en våning upp byggs om till samlingsrum, med nytt innertak och dörrar mm. (ÖLM)
- 2007 Kulturhistorisk inventering av kyrkan och kyrkomiljön, utförd av Östergötlands länsmuseum på uppdrag av Linköpings stift.

Förkortningar

ATA – Antikvarisk-topografiskt arkiv, Riksantikvarieämbetet

BC - Cnatingius, Bengt, Vårdnäs kyrka, Linköpings stifts kyrkor, 1960.

PA – Aineström, Paul, Vårdnäs socken, bygdeskildring, Linköping 1979.

SvK - Manuskript till Kyrkobyggnader 1760-1860, del 5, Östergötland. Sveriges Kyrkor. Riksantikvarieämbetet.

ÖLM – Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv

Sammanställt av Östergötlands länsmuseum i januari 2007